

УДК 327.33(46)

А. А. Райчонак, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (БДТУ)

ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЁ Ё БЕЛАРУСІ НАПЯРЭДАДНІ І Ё ЧАС ПЕРШАЙ РАСІЙСКОЙ РЭВАЛЮЦЫІ

У публікацыі разглядаюцца асаблівасці грамадска-палітычнага жыцця ё Беларусі напярэдадні і ё час Першай расійскай рэвалюцыі. Вызначаюцца асноўныя сілы ё тагачасным палітычным жыцці, аналізуюцца іх сацыяльны і нацыянальны склад. Асноўная ўвага надаецца разгляду развіцця беларускага нацыянальнага руху і ўзнікшых на яго глебе беларускіх грамадска-палітычных арганізацый. Вылучаюцца асноўныя ідэалагічныя плыні, існаваўшыя ё Беларусі ё той час, даецца іх кароткая характарыстыка. Разглядаецца месца і роля Першай расійскай рэвалюцыі ё працэсе развіцця беларускага нацыянальнага і грамадска-палітычнага руху.

This article discusses features of political life in Belarus before and during the first Russian revolution. Identifies the main political forces of that time, analyze their social and ethnic composition. The main attention is paid to the development of the Belarusian national movement and appeared on its soil Belarusian socio-political organizations. Highlights the main ideological trends that existed in Belarus during the period of their brief description is given. The place and role of the first Russian revolution in the development of the Belarusian national and socio-political movement.

Уводзіны. Грамадска-палітычнае жыццё ё Беларусі напярэдадні і ё час Першай расійскай рэвалюцыі застаецца яшчэ даволі мала даследаваным перыядам. Гэта звязана з тым, што рэвалюцыя 1905–1907 гг. застаецца як бы ё цяні больш вызначальных падзей 1917 г. Аднак, на нашу думку, перыяд пачатку ХХ ст. не варта недацэннаваць, бо менавіта ё дадзены час былі закладзены асновы шырокага грамадска-палітычнага руху, які ё рэшце рэшт прывёў да ўзнікнення беларускай дзяржаўнасці.

Уплыў Першай расійскай рэвалюцыі на ход гістарычнага развіцця і разгортванне грамадскага руху, здаецца, значна недацэнены. Менавіта ё дадзены час фарміруюцца і арганізацыйна афармляюцца ё асноўныя рухі і накірункі, якія сыграюць галоўную ролю ё грамадска-палітычных падзеях у наступныя дваццаць год.

Асноўная частка. Перыяд пачатку ХХ ст. можна ахарактарызаваць як час актыўнага партыйнага будаўніцтва. На Беларусі разгарнулі актыўную дзейнасць арганізацыі агульнарасійскіх, яўрэйскіх, польскіх палітычных партый – РСДРП (бальшавікі і меншавікі), партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага і Літвы, Бунда, ЯСДРП (Паалей Цыён), ППС і інш. Стварэнне такога шырокага спектра палітычных партый было вынікам не дэмакратычнага развіцця грамадства, а, наадварот, – поўнай адсутнасці дэмакратыі. Аўтарытарызм самадзяржаўнага рэжыму стрымліваў грамадска-палітычнае развіццё Беларусі. Але ё пачатку ХХ ст. стаў бачным імклівы рост палітычных партый сацыялістычнай арыентацыі, што было абумоўлена паглыбленнем сацыяльных супярэчнасцяў, адхіленнем шырокімі пластамі насельніцтва дзейснага палітычнага рэжыму.

У пачатку стагоддзя гэты працэс пачаўся і на Беларусі. Узнікшая ё гэтай плыні БСГ, па сутнасці, была блокам народнікаў і марксістаў. Адначасова БСГ з'яўлялася і нацыянальнай партыяй, бо адлюстроўвала інтарэсы ўсяго беларускага народа. У сваёй рэвалюцыйнай практыцы БСГ імкнулася абaperціся на ўсе сацыяльныя пласты беларускага этнасу. Гэта было прадыхтавана гістарычнымі ўмовамі сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця Беларусі, якая не мела кансалідаванай нацыянальнай буржуазіі.

У пачатку ХХ ст. на Беларусі склаліся галоўныя ўмовы для паглыблення працэсу дэмакратызацыі грамадства. Гэта, найперш, выяўлялася ё працэсе фарміравання буржуазіі і пралетарыяту. У беларускім грамадстве, якое яшчэ не было класава стальым, выявіліся сілы, што імкнуліся да палітычнага прадстаўніцтва. Але афармленне парламенцкай дэмакратыі мусіла адбыцца ва ўмовах грамадскага ўзрушэння. Такім узрушэннем з'явілася расійская рэвалюцыя 1905–1907 гг.

Калі ахарактарызаваць агульнае становішча беларускага пытання на пачатку ХХ ст., то трэба сказаць, што ё дадзены час яно знаходзілася ё цяні польскага і яўрэйскага пытанняў і не разглядалася большасцю палітычных партый як нешта самастойнае.

Напрыклад, такую пазіцыю займала Польская партыя сацыялістычная (ППС) народніцкага толку, мясцовыя аддзелы якой з'явіліся ё гарадах заходняй часткі Беларусі і ё Літве (Вільня, Гродна, Брэст). Гэтыя аддзелы аб'ядналіся ё 1902 г. пад назвай ППС на Літве. Партыя выступала за незалежныя і сацыялістычныя Польшчу, Літву і Беларусь, праводзіла вельмі актыўную прапагандысцкую дзейнасць. Але

беларусы ў яе праграмных дакументах разглядаліся выключна як аб'ект, хаця і спецыфічны, для вядзення агульнапольскай прапаганды з мэтай адраджэння Польшчы ў межах 1772 г.

Калі разглядаць яўрэйскія арганізацыі, то яны ў пераважнай сваёй большасці былі супраць узнікнення любых новых нацыянальна-дзяржаўных утварэнняў на землях Расійскай імперыі, аддаючы перавагу нацыянальна-персональнай аўтаноміі ў супрацьвагу нацыянальна-тэрытарыяльнай.

Што тычыцца грамадскай думкі, якая непасрэдна ўплывала на разгортванне беларускага нацыянальнага руху, то трэба зазначыць, што ідэя дзяржаўнай незалежнасці Беларусі ўзнікла не на пустым месцы, яна з'явілася і сілкавалася з дзвюх асноўных крыніц. Першая – ідэя пра нацыянальна-культурную асаблівасць беларускага краю; другая – нацыянальны рух, які шырока разгарнуўся ў Еўропе з сярэдзіны XIX ст. і дасягнуў да разглядаемага перыяду свайго апагея. Для пачатку разгледзім першую з іх.

Уласна кажучы, «сепаратысцкія» тэндэнцыі «велікакняжацкага» накірунку праяўляліся ў той ці іншай ступені на працягу ўсёй гісторыі Беларусі з пачатку XVI ст. Але аддаленасць гэтага часу ад перыяду, пра які ідзе гаворка, робіць залішнім, на наш погляд, дэталёвы разгляд гэтых тэндэнцый. Здаецца, што больш правільным будзе пачаць разгляд пытання пра ідэі аўтанамізму з моманту іх афармлення ў праграмныя патрабаванні палітычных рухаў і партый. Першымі тут будуць, безумоўна, беларускія народнікі, якія дзейнічалі ў 80-я гг. XIX ст. Так, на старонках свайго друкаванага выдання «Гомон» яны пішуць пра тое, што адным з накірункаў іх дзейнасці ў «Народнай волі» з'яўляецца «ўнясенне ва ўсведамленне членаў гэтай партыі практычнай магчымасці федэратыўнай самастойнасці Беларусі ў будучым і неабходнасці падрыхтоўкі гэтай самастойнасці ў цяперашні час» [1, с. 83].

Сваё палітычнае крэда яны фармулююць наступнымі словамі: «І гэтак, мы, беларусы, так як мы павінны змагацца ў імя мясцовых інтарэсаў беларускага народа і федэратыўнай аўтаноміі краіны; мы, рэвалюцыянеры, таму што падзяляем праграму барацьбы «Народнай волі», лічым неабходным прыняць удзел у гэтай барацьбе; мы, сацыялісты, таму што нашай галоўнай мэтай з'яўляецца эканамічнае паляпшэнне краіны на пачатках навуковага сацыялізму» [1, с. 120]. Як бачна з вышэйпададзенага, яны адназначна выказваліся на карысць федэратыўнай аўтаноміі Беларусі. Неабходна падкрэсліць адну характэрную асаблівасць: ідэя аўтаноміі ўпершыню была сфармулявана

рэвалюцыйнымі дэмакратамі, а не прадстаўніцамі буржуазна-ліберальных плыняў, як гэта было ў большай частцы еўрапейскіх краін. Гэта тлумачыцца слабасцю беларускай буржуазіі, што адыграла немалаважную ролю ў развіцці нацыянальнага руху на Беларусі.

У пачатку XX ст. ідэянай пераемніцай народнікаў становіцца БСГ, якая напярэдадні і ў ходзе рэвалюцыі 1905–1907 гг. паставіла пытанне аб краёвай аўтаноміі Беларусі з сеймама у Вільні. Пасля рэвалюцыі патрабаванні БСГ у нацыянальным пытанні перастаюць быць адзінымі, што звязана з арганізацыйным крызісам партыі. Адна яе частка пакінула лозунг аўтаноміі Беларусі ў рамках Расіі з цэнтрама у Вільні, другая выстаўляла ідэю федэратыўных адносін з Расіяй, трэцяя гаварыла пра федэрацыю з Украінай, Літвой і Латвіяй. У любым выпадку на дадзеным этапе далей ідэі аўтаноміі ніводная з груп не ішла. Гэта пацвярджае А. І. Луцкевіч, які піша, што пасля рэвалюцыі 1905 г. беларускія нацыяналісты адстойвалі прыняццё краёвай аўтаноміі «ў межах адзінага дзяржаўнага арганізма – Расійскай гаспадаркі» [2, с. 4]. З'яўленне гэтага лозунга было выклікана ў значнай ступені спрэчкамі з палякамі.

Трэба адразу ж зазначыць, што разуменне аўтаноміі пачатку XX ст. значна адрозніваецца ад сучаснага. Тады пад аўтаноміяй мелі на ўвазе, хутчэй, тое, што мы зараз разумеем пад федэрацыяй, хаця існавалі пэўныя нюансы [3, с. 26].

Што тычыцца манархічных арганізацый, то адзінай з іх, выступаўшай за наданне тэрытарыяльнай аўтаноміі Беларусі, было «Беларускае таварыства», узніклае на аснове суполкі «Селянін». Аднак трэба зазначыць, што нічога агульнага з беларускім нацыянальна-вызваленчым рухам у яго не было, паколькі галоўнай сваёй мэтай лічыла «развіццё ў беларускай народнасці самасвядомасці на асновах рускай дзяржаўнасці» [4, с. 359]. Тэрытарыяльная аўтаномія была патрэбна яму толькі для таго, каб прыбраць да рук землі польскіх памешчыкаў. А ў ідэалагічным плане яно з'яўлялася паслядоўнікам ідэі заходнерусізму. Гэта ідэалогія была адным з кірункаў грамадскай думкі ў заходніх губернях у пачатку XX ст. Яе прыхільнікі лічылі, што Беларусь не з'яўляецца краінай з адметнай нацыянальнай культурай і ў сілу гэтага не мае права на самастойнае культурнае і палітычнае развіццё, а таму разглядалі беларускі народ як састаўную частку рускага народа, які «адрозніваўся ад яго толькі этнаграфічнымі асаблівасцямі». Ідэалагі манархічных арганізацый імкнуліся абгрунтаваць, што Беларусь, як і заходняя Расія, непарыўна звязана з цэлым арганізмам «адзінай вялікай Расіі» і што беларусы як адно

са славянскіх плямёнаў арганічна ўваходзяць у склад «адзінага рускага народа».

Ідэалогія заходнерусізму была накіравана супраць нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа. Памешчыцка-манархічныя і рэлігійна-клерыкальныя арганізацыі адкрыта ставілі задачу «ўзмацніць развіццё духоўных і матэрыяльных сіл расійскай народнасці ў Заходнім краі». Аднак гэтыя памкненні падзялялі не ўсе арганізацыі правага лагера. Напрыклад, «Беларускае таварыства», хоць і з агаворкамі, спрабавала рэалізаваць ідэю самастойнасці культурнага развіцця беларускага народа. Але гэту ідэю не падтрымала большасць памешчыцкіх манархічных арганізацый. Асабліва рэзка супраць яе рэалізацыі выступала «Заходнерускае таварыства», якое ўзнікла ў Пецяярбургу. Яго падтрымлівалі і іншыя палітычныя арганізацыі ўрадавай арыентацыі («Селянін», «Ускраінны саюз», «Нацыянальны саюз», «Беларускае праваслаўнае брацтва», партыя правапарадку і інш.). І хоць манархічныя арганізацыі выступалі як адзіная палітычная сіла, іх аб'яднання ў адзіную палітычную партыю рэгіянальнага характару не адбылося. Застаючыся філіяльнымі адгалінаваннямі агульнарасійскіх манархічных партый, яны сталі арганізацыйна няўстойлівымі і, зразумела, не здолелі павесці за сабой шырокія пласты насельніцтва Беларусі. Барацьба гэтых арганізацый супраць рэвалюцыйна-дэмакратычных партый, у тым ліку і БСГ, якая адстойвала ідэю нацыянальнага адраджэння беларускага народа, насіла надзвычай экстрэмісцкі характар, што і прывяло пасля рэвалюцыі да спаду іх палітычнай актыўнасці.

Ліберальная буржуазія стаяла ў асноўным на пазіцыях кадэтаў і патрабавала абласнога самакіравання з правам мясцовага заканадаўства толькі ў пытаннях гаспадарчага і культурнага жыцця без якой-небудзь нацыянальнай аўтаноміі. Але канкрэтная праграма ў дачыненні да Беларусі імі не прапанавалася. На Беларусі ў ходзе рэвалюцыі 1905–1907 гг. на палітычнай арэне актыўна паказаў сябе і ліберальна-буржуазны лагер. Аднак беларуская буржуазія ў гэтым лагеры не мела сваіх моцных пазіцый. Слабае развіццё капіталізму на Беларусі прывяло да вылучэння параўнальна невялікай групы нацыянальнай гандлёвай і прамысловай буржуазіі, якая адрознівалася неаднароднасцю. У працэсе свайго фарміравання і развіцця яна не праявіла палітычнай актыўнасці і, знаходзячыся, з аднаго боку, пад моцным уціскам рускага капіталу, а з другога – яўрэйскага і польскага, вымушана была лавіра-

ваць і не заўсёды дакладна фармуляваць сваю палітычную праграму. Нацыянальная беларуская буржуазія як клас не заявіла пра сябе на поўны голас і заставалася да перамогі Лютаўскай рэвалюцыі палітычна не арганізаванай.

Праўлялі цікаваць да беларускага руху і буйныя памешчыкі, але іх роля ў гэтым працэсе яшчэ дасканала не вывучана. Тут трэба памятаць пра заўвагу, зробленую гісторыкам Я. Запруднікам: «Як толькі мы дакранамся да гістарычнага матэрыялу, дык адразу ж упіраемся ў пытанне ролі беларускага шляхоцтва; ролі кансерватыўнага элементу; ролі людзей, часам небеларускай культуры, якія, аднак, стаялі за аўтаномію Беларусі, што сталася, як паказалі далейшыя падзеі, першай фазай руху да незалежнасці».

Беларускасць як ідэя, трэба памятаць, у шмат якіх выпадках ішла паперадзе тэрміналогіі: часта тое, што ня было беларускім паводле свайго тэрміну, было ім у сваёй аб'ектыўнай існасці» [5, с. 330].

Заклучэнне. Такім чынам, падсумоўваючы вышэйсказанае, можна зазначыць, што яшчэ да пачатку Першай расійскай рэвалюцыі 1905–1907 гг. ужо склаліся ўсе асноўныя грамадска-палітычныя плыні, якія прадвызначылі далейшае палітычнае развіццё Беларусі. Крыху спазняліся ў сваім фарміраванні як ліберальныя, так і кансерватыўныя арганізацыі, але, як паказалі далейшыя гістарычныя падзеі, яны не вытрымалі канкурэнцыі з боку партый сацыялістычнага накірунку. Пачатак ХХ ст. прынёс з сабой не толькі паскарэнне тэмпаў мадэрнізацыі грамадства, але і ідэйнае афармленне асноўных грамадска-палітычных плыняў у Беларусі.

Літаратура

1. Публицистика белорусских народников / сост. и подг. текстов: С. Х. Александрович и И. С. Александрович; предисл. и коммент. И. С. Александрович. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 134 с.
2. Наша ніва: зб. – Вільня, 1920 г.
3. Яценко, А. Теория федерализма / Яценко А. // Философия права Владимира Соловьёва. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства. – СПб., 1999. – 252 с.
4. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. В. Біч [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1993. – Т. 1. А – Беліца. – 494 с.; іл.
5. Запруднік, Я. Справа аўтаноміі Беларусі ў першай дзяржаўнай Думе і «Наша Ніва» / Я. Запруднік // 3 гісторыяй на «Вы». – Мінск, 1994. – С. 314–332.

Паступіла 20.03.2012